

Лекція 4. Юридична відповідальність у сфері охорони здоров'я

- ▶ 1. Цивільно-правова відповідальність у сфері охорони здоров'я.
- ▶ 2. Кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері охорони здоров'я.
- ▶ 3. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері охорони здоров'я.
- ▶ 4. Дисциплінарна відповідальність медичних працівників.

Рекомендована література

- ▶ 1. Антонов С.В. Лікарська помилка як особливий критерій при встановленні вини медичних працівників у цивільно-правовому делікті. Держава і право: Збірник наукових праць. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2002. Вип. 18. С. 224–229.
- ▶ 2. Балабко В.В. Злочини проти життя та здоров'я особи: кримінальна відповідальність медичних працівників : монографія. Запоріжжя : Дніпров. металург, 2017. 288 с.
- ▶ 3. Білоус Т.Й. Цивільно-правова відповідальність медичних працівників. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 4. С. 42–44.
- ▶ 4. Булеца С.Б. Цивільно-правова відповідальність в сфері здійснення медичної діяльності. Право і громадянське суспільство. 2014. № 1. С. 203–210.
- ▶ 5. Свистун Л.Я. Деякі питання цивільно-правової відповідальності у сфері надання медичних послуг. Право і суспільство. 2015. № 5. С. 79–84.
- ▶ 6. Старікова Н. Підстави та умови цивільно-правової відповідальності у сфері застосування прямих репродуктивних технологій. Цивільне право України. 2017. № 12. С. 65–67.

1. Цивільно-правова відповідальність у сфері охорони здоров'я

- ▶ До особистих немайнових благ громадян, які безпосередньо пов'язані з медичною діяльністю, належать перш за все життя і здоров'я. Цивільно-правова відповідальність – це своєрідний засіб забезпечення захисту особистих немайнових прав (життя і здоров'я) пацієнтів при наданні медичної допомоги (послуги). При порушенні права на здоров'я людина може бути обмежена в своїх діях, потребувати сторонньої підтримки, не може рухатися без чужої допомоги, виконувати роботу звичайним способом, терпить тяжкий біль, не може власними силами одягнутися, помитися, не може справлятися в домашньому побуті.
- ▶ Переважна більшість позовів, що пред'являються пацієнтами до закладів охорони здоров'я (у тому числі до фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, що займаються медичною практикою), є позовами про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої ушкодженням здоров'я, спричиненого медичною допомогою неналежної якості. Відшкодування такої шкоди здійснюється відповідно до положень глави 82 ЦК України.

При виникненні цивільно-правової відповідальності у сфері медичної діяльності необхідно щоб було

- ▶ - визначено та доведено порушення лікарем професійних норм;
- ▶ - з цим була пов'язана шкода, заподіяна здоров'ю пацієнта;
- ▶ - виникла протиправна поведінка і шкода, яку потрібно довести надавачу медичної допомоги (послуги).

До ознак цивільно-правової відповідальності в сфері охорони здоров'я при здійсненні медичної діяльності відносимо:

- 1) вона являє собою реалізацію санкції цивільно-правової норми;
- 2) за своїм характером є засобом державного примусу або засобом приватного впливу, що забезпечений можливістю державного примусу;
- 3) є наслідком протиправної поведінки суб'єкта права;
- 4) може виникати із пасивної поведінки суб'єкта;
- 5) супроводжується вираженням або таким, що мається на увазі, осудом винної особи (медичних працівників) з боку пацієнта (родичів) та держави;
- 6) виражається у покладенні на винного у вчиненні правопорушення суб'єкта додаткових обтяжень матеріального або особистого характеру;
- 7) є для порушника додатковим обов'язком до таких обов'язків, що вже існували раніше внаслідок припису норми акту законодавства, договору і не були виконані порушником;
- 8) реалізується у відповідних процесуальних формах (у приватних відносинах може бути реалізована добровільно. Але у випадку ухилення порушника від виконання покладеного на нього додаткового обов'язку, знов таки реалізується за допомогою державного примусу, що здійснюється відповідних процесуальних формах;
- 9) цілями відповідальності є той результат, що досягається при реалізації її мір, якими можуть бути: захист правопорядку, виховання учасників правовідносин, попередження правопорушень, покарання порушника.

Відповідальності в галузі здійснення медичної діяльності – це вид юридичної відповідальності, тобто реалізація санкції правової норми, що є за своїм характером засобом примусу заходом, супроводжується осудом з боку держави і виражається в покладанні на винного у порушенні суб'єкта невинних для нього наслідків порушення немайнового чи майнового характеру. Цивільно-правовою відповідальністю у сфері надання медичної допомоги є застосування до порушника або до особи, яка за законом несе відповідальність за його дії чи бездіяльність, заходів примусу, які визначені законом або договором і полягають у покладенні на нього додаткових обов'язків цивільно-правового характеру за вчинення ним протиправних дій або бездіяльності під час надання медичної допомоги¹. Цивільно-правова відповідальність в сфері охорони здоров'я при здійсненні медичної діяльності – це вид юридичної відповідальності, який виникає внаслідок порушення у галузі майнових або особистих немайнових благ громадян у сфері охорони здоров'я і який полягає в необхідності відшкодування майнової та моральної шкоди, тобто врегульовані чи санкціоновані нормами права (актами законодавства або договором сторін) правовідносини між медичним працівником та пацієнтом (іншими зацікавленими особами), чиї права порушені, якими передбачається покладення на порушника додаткових обов'язків з метою захисту суб'єктивного права потерпілої сторони даних відносин.

Основні аспекти настання цивільно-правової відповідальності передбачені в ЦК України. За підставами виникнення прав та обов'язків, за порушення яких встановлено відповідальність, відповідальності поділяється на два види:

- ▶ договірна відповідальність (регулюється гл. 63 ЦК України та Законом України «Про захист прав споживачів») – настає у випадку порушення медичним працівником умов договору про надання медичних послуг. Законодавство вимагає у цьому випадку, за наявності вини виконавця, відшкодування збитків (моральних та майнових) у повному обсязі. При договірній відповідальності порушуються умови договору. Договірна відповідальність виникне при дотриманні умов відповідальності, особливо причинно-наслідкового зв'язку, тобто об'єктивно існуючий зв'язок між протиправною поведінкою боржника і невігідними наслідками, які настали. Класичні ознаки договору, безсумнівно, більш чітко проявляються в приватних медичних послугах (наприклад, стоматологів, приватні медичні заклади), виникають договірні відносини. Договірна відповідальність виникає рідко оскільки сторони погоджуються на всі умови передбачені договором, а самі умови сприяють уникненню виникнення цивільно-правової відповідальності. Якщо умови договору про надання медичних послуг сторони договору виконали належно та в повному обсязі, шкоди каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'ю не завдано, то цивільно-правова відповідальність не виникатиме.

2) позадоговірна (деліктна) відповідальність настає у випадку неправомірного заподіяння ним шкоди під час виконання своїх професійних обов'язків. Позадоговірна (за шкоду здоров'ю: цивільно-правова відповідальність виникатиме на підставі ст. 1195, 1166, 1167 ЦК України). Якщо договором передбачено збільшений обсяг і розмір відшкодування шкоди, то застосуванню підлягатимуть також відповідні положення договору в цій частині (для делікту). Позадоговірна відповідальність настає за відсутності договірних відносин між учасниками і внаслідок порушення абсолютного права потерпілої особи, яким в аналізованій сфері буде право на медичну допомогу. Позадоговірні відносини це абсолютні правовідносини, що означає, що відносини правовідносин між визначеними суб'єктами не існує. З абсолютних правовідносин виникає обов'язок визначеної особи і їй протистоїть невизначена кількість зобов'язаних осіб не порушувати права цієї особи. У відносини правовідносини уповноваженому суб'єкту протистоїть одна або декілька конкретно-визначених зобов'язаних осіб. Заподіяння шкоди заборонено, поведінка тоді стає протиправною, коли виникає шкода. При позадоговірній (деліктній) між порушником та потерпілим перед виникненням правопорушення існували абсолютні правовідносини. Відповідальність настає, коли поведінка лікаря є активною або пасивною. У деліктній відповідальності заподіюється шкода навіть тоді, коли потенційно шкідлива поведінка не визначена чітко законом, оскільки будь-яка активна та пасивна поведінка може бути незаконною і пов'язана з настанням шкоди. При позадоговірній (деліктній) між порушником та потерпілим перед виникнення порушення існували абсолютні правовідносини. Поведінка правопорушника повинна бути активною, тобто пасивна поведінка не є підставою виникнення деліктної відповідальності, а лише в разі коли існують спеціальні норми права, які передбачають лише активну поведінку (лікарі). У деліктній відповідальності заподіюється шкода загальній забороні, де потенційно шкідлива поведінка, не визначена чітко законом, оскільки будь-яка активна поведінка є незаконною і пов'язана із настанням шкоди. В більшості випадках при здійсненні медичної діяльності виникає позадоговірна відповідальність.

Підстава цивільно-правової відповідальності.

- Фактичною підставою цивільно-правової відповідальності є правопорушення як юридичний факт. Цивільне правопорушення – це протиправна дія або бездіяльність особи, що порушує норми актів цивільного законодавства або умови договору, і з якою договір або закон пов'язують виникнення цивільно-правової відповідальності. Цивільно-правова відповідальність є негативним для порушника наслідком вчиненого ним правопорушення. Юридичною підставою такої відповідальності є закон, а фактичною – склад цивільного правопорушення.

Умови притягнення до відповідальності:

- ▶ 1. Доведено факт протиправного характеру дії чи бездіяльності;
- ▶ 2. Наявність негативного впливу на здоров'я пацієнта;
- ▶ 3. Встановлено причинно-наслідковий зв'язок між цими фактами;
- ▶ 4. Доведено факт вини медика.

Для настання юридичної відповідальності необхідна наявність причинно-наслідкового зв'язку між вчиненням певних дій (бездіяльності) медичного працівника та настанням шкоди для здоров'я пацієнта. Встановлює чи спростовує наявність такого зв'язку судово-медична експертиза. Перші три умови (протиправність, шкода та причинний зв'язок) є об'єктивними, а четверта (вина) є суб'єктивною підставою цивільно-правової відповідальності при здійсненні медичної діяльності.

Відповідно до цивільного права в разі доведення вини медичного працівника, пацієнт претендує на відшкодування усіх видів завданої шкоди:

- ▶ 1. майнової – усіх видів майнових витрат;
- ▶ 2. моральної (немайнової) – компенсацію порушником завданих фізичних та духовних страждань, що стали наслідком його правопорушення, у грошовій формі. При розрахунку грошової суми до уваги береться рівень фізичного болю та страждань, яких зазнав пацієнт через каліцтво та інші негативні наслідки для його здоров'я (ст. 23 ЦКУ).
- ▶ Майнова шкода складається з:
 - ▶ 1) реальних збитків – витрат майнового характеру, затрачених на відновлення порушеного права;
 - ▶ 2) втраченої вигоди – прибутків, які могла отримати особа в разі, якби її права не були порушеними.

Якщо потерпілій особі завдано каліцтво, інше ушкодження здоров'я відшкодовується:

- заробіток (дохід), втрачений внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності фізичної особи через заподіяння шкоди каліцтвом або іншим ушкодженням її здоров'я (ч. 1 ст. 1195 ЦК України). Для такого відшкодування не матиме значення, чи працювала особа на момент заподіяння шкоди. У ч. 2 ст. 1195 ЦК України передбачено, що в разі каліцтва або іншого ушкодження здоров'я фізичної особи, яка в момент завдання шкоди не працювала, розмір відшкодування визначається виходячи з розміру мінімальної заробітної плати.
- витрати понесенні на проїзд до закладу охорони здоров'я;
- витрати, викликані необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо;
- витрати на лікування. Розмір відшкодування, в разі доведеного факту відповідальності медичних працівників, у кожному конкретному випадку встановлює суд. Для нарахування суми матеріальних витрат пацієнт має надати до суду відповідні документи (наприклад, аптечні чеки). Право на відшкодування має сама потерпіла особа.

Згідно статі 23 ЦКУ особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. Моральна шкода полягає:

- ▶ 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- ▶ 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;
- ▶ 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;
- ▶ 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

2. Кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері охорони здоров'я

- ▶ Наявність кримінальної відповідальності за найбільш суспільно небезпечні діяння, що вчиняються у зв'язку зі здійсненням медичної та іншої діяльності у сфері охорони здоров'я, а також належна реалізація такої відповідальності є важливим чинником, який забезпечує довіру суспільства до системи охорони здоров'я та її працівників. Тож питання кримінальної відповідальності за «охороноздоровчі» кримінальні правопорушення вартують особливої уваги науковців та практичних працівників у сфері права та охорони здоров'я.

Отже, для зручності розгляду, з огляду на видовий об'єкт та з урахуванням змісту розділу II Особливої частини КК України, передбачені цим розділом кримінальні правопорушення у сфері охорони здоров'я можна поділити на такі підгрупи:

- ▶ 1) кримінальні правопорушення, що посягають на життя і здоров'я особи шляхом заняття незаконною діяльністю у сфері охорони здоров'я:
 - ▶ - незаконне проведення абортів або стерилізації (ст. 134 КК);
 - ▶ - незаконна лікувальна діяльність (ст. 138 КК);
- ▶ 2) кримінальні правопорушення, що посягають на життя і здоров'я особи шляхом порушення порядку здійснення діяльності у сфері охорони здоров'я, а саме:
 - ▶ - неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 131 КК);
 - ▶ - ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК);
 - ▶ - неналежне виконання обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК); - порушення прав пацієнта (ст. 141 КК);

- незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142 КК);
 - порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ст. 143 КК);
 - насильницьке донорство (ст. 144 КК);
- 3) кримінальні правопорушення, що ставлять у небезпеку життя і здоров'я особи шляхом порушення права на таємницю про стан здоров'я:
- розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132 КК);
 - незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145 КК).

Кримінальна відповідальність настає й за низку кримінальних правопорушень у сфері охорони здоров'я, що передбачені іншими розділами, ніж розділ II Особливої частини КК України, зокрема за:

- ▶ 1) кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи (розділ III Особливої частини КК України), а саме за незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151 КК);
- ▶ 2) кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України), а саме за порушення права на безоплатну медичну допомогу (ст. 184 КК);
- ▶ 3) кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення (розділ XIII Особливої частини КК України), а саме за:
 - ▶ - незаконну видачу рецепта на придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 319 КК);
 - ▶ - фальсифікацію лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів (ст. 321-1 КК);
 - ▶ - порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів (ст. 321-2 КК);
 - ▶ - порушення правил боротьби з епідеміями (ст. 325 КК).

Положення Кримінального кодексу України та Основ дають змогу виокремити наступні умови, за наявності яких ризик у медичній діяльності (зокрема, під час надання медичної допомоги / послуг пацієнтові) слід вважати виправданим:

- медичний працівник вдався до ризику, переслідуючи суспільно корисну мету (напр., усунення небезпеки для здоров'я пацієнта);
- у даній обстановці зазначеної мети не можна було досягти діями, не поєднаним з ризиком;
- медичний працівник, який вдався до ризику, розраховував, що можлива шкода від застосування методів медичного втручання буде меншою, ніж та, що очікувалася у разі відмови від втручання;
- медичний працівник, який вдався до ризику, застосував науково обґрунтовані методи медичного втручання;
- пацієнта та/або його законного представника було поінформовано про стан здоров'я та методи медичного втручання в організм пацієнта згідно з вимогами чинного законодавства;
- було отримано інформовану згоду пацієнта та/або його законного представника (якщо така згода вимагалася відповідно до чинного законодавства);
- медичний працівник, який вдався до ризику, обґрунтовано розраховував, що вжиті ним заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам (життю та здоров'ю пацієнта тощо);
- ризик, до якого вдався медичний працівник, завідомо не створював загрози для життя інших людей або загрози екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій.

3. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері охорони здоров'я

- ▶ Чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) містить цілу низку адміністративних правопорушень (проступків) у сфері охорони здоров'я, за вчинення яких настає адміністративна відповідальність. Відповідно до ч. 1 ст. 9 КУпАП адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.
- ▶ Більшість адміністративних правопорушень, що вчиняються у сфері охорони здоров'я, посягають на здоров'я населення і містяться у главі 5 розділу II Особливої частини КУпАП «Адміністративні правопорушення в галузі охорони праці і здоров'я населення».

Виходячи з «юрисдикції» медичного права, виокремимо адміністративні правопорушення, що вчиняються у зв'язку із здійсненням медичної та іншої професійної діяльності у сфері охорони здоров'я, насамперед діяльності, пов'язаної з наданням медичної допомоги / послуг¹. До таких правопорушень, зокрема, належать:

- ▶ - порушення санітарних норм (ст. 42 КУпАП);
- ▶ - продаж лікарських засобів без рецепта у заборонених законодавством випадках (ст. 42-4 КУпАП);
- ▶ - ухилення від медичного огляду чи медичного обстеження (ст. 44-1 КУпАП);
- ▶ - порушення обмежень, встановлених для медичних і фармацевтичних працівників, під час здійснення ними професійної діяльності (ст. 44-2 КУпАП);
- ▶ - порушення правил щодо карантину людей (ст. 44-3 КУпАП);
- ▶ - ухилення від обстеження і профілактичного лікування осіб, хворих на венеричну хворобу (ст. 45 КУпАП);
- ▶ - порушення встановленого порядку взяття, переробки, зберігання, реалізації і застосування донорської крові та (або) її компонентів і препаратів (ст. 45-1 КУпАП);
- ▶ - умисне приховування джерела зараження венеричною хворобою (ст. 46 КУпАП);
- ▶ - порушення встановлених законодавством вимог щодо заняття народною медициною (цілительством) (ст. 46-2 КУпАП).

Окрім статей, вміщених у главі 5 розділу II Особливої частини КУпАП, відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері охорони здоров'я передбачена і статтями, що містяться, зокрема, у таких главах КУпАП:

- ▶ - глава 12 «Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, в галузі фінансів і підприємницькій діяльності» (наприклад, ст. 156-1 «Порушення законодавства про захист прав споживачів»);
- ▶ - глава 13 «Адміністративні правопорушення в галузі стандартизації, якості продукції, метрології та технічного регулювання» (наприклад, ст. 172 «Порушення правил застосування засобів вимірювальної техніки»);
- ▶ - глава 15 «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління (наприклад, ст. 188-10 «Невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері контролю якості та безпеки лікарських засобів»).

4. Дисциплінарна відповідальність медичних працівників

- ▶ У літературі зустрічається розуміння дисциплінарної відповідальності медичного працівника як окремого виду юридичної відповідальності, яка настає у разі вчинення медичним працівником дисциплінарного проступку. Водночас, на нашу думку, окремим видом юридичної відповідальності є саме дисциплінарна відповідальність, яка може відрізнятися та класифікуватися за суб'єктами. Проте, законодавство України не містить особливостей щодо дисциплінарної відповідальності медичних працівників, тому діють загальні положення трудового законодавства.
- ▶ Слушною є позиція, що застосування мір юридичної відповідальності має певну специфіку в сфері охорони здоров'я, що обумовлена нерозривним зв'язком між трудовою функцією медичного працівника та її впливом на здоров'я пацієнтів; відображенням специфіки медичної допомоги на елементах складу трудового правопорушення; відсутністю чіткого правового регулювання в сфері надання медичної допомоги, неможливістю точного прогнозування результатів лікування.

Порушення трудової дисципліни, тобто невиконання або неналежне виконання з вини працівника покладених на нього трудових обов'язків, тягне за собою вжиття заходів дисциплінарного стягнення або громадського впливу. Отож, невиконання або неналежне виконання з вини працівника, покладених на нього трудових обов'язків, є дисциплінарним проступком, за вчинення якого можливе застосування заходів дисциплінарного впливу.

Як правило, серед ознак дисциплінарного проступку медичного працівника виділяють: винність дій чи бездіяльності (тобто психічне ставлення медичного працівника до трудової дисципліни, до своєї протиправної поведінки); протиправність (лише протиправне невиконання (неналежне виконання) трудових обов'язків може бути кваліфіковано як дисциплінарний проступок); причинно-наслідковий зв'язок між винними та протиправними діями працівника та порушенням його трудових обов'язків.

Стаття 147 Кодексу законів про працю України встановлює, що за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один з таких заходів стягнення: 1) догана; 2) звільнення.

Дисциплінарна відповідальність медичних працівників регулюються трудовим законодавством та застосовується виключно на таких засадах:

- ▶ - дисциплінарна відповідальність медичних працівників настає за вчинення дисциплінарного проступку;
- ▶ - обмеженість у строках щодо притягнення медичних працівників до дисциплінарної відповідальності (не пізніше одного місяця з дня виявлення та не пізніше, ніж через шість місяців від дня вчинення порушення);
- ▶ - обов'язкове отримання письмових пояснень від медичного працівника перед застосуванням дисциплінарного стягнення;
- ▶ - за кожне дисциплінарний проступок може бути застосовано тільки одне дисциплінарне стягнення;
- ▶ - при обранні виду стягнення слід враховувати ступінь тяжкості проступку, заподіяну шкоду, обставини, за яких вчинено проступок та попередню роботу працівника;
- ▶ - обов'язкове ознайомлення медичного працівника з наказом про застосування дисциплінарного стягнення;
- ▶ - гарантування можливості оскарження дисциплінарного стягнення.